

ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԱՆԻ
«ԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԱՆՎԵԼ» ՎԵՂՈՒՄ

Բանալի բառեր – ինքնակենսագրական վեպ, ազգային կյանք, սնտոհապաշտություն, գյուղական իրականություն, ժանր, նարատիվ, դիպաշար, կերպար

Ղազարոս Աղայանի գեղարվեստական արձակի մեջ ուրույն տեղ ունի վիպագրությունը: Այն հայ նոր գրականության համապատկերում ուշագրավ է գաղափարագեղարվեստական արժանիքներով, ժամանակաշրջանի հայ գյուղական իրականության կենդանի պատկերներով: Աղայանի վեպերում, որոնք XIX դարի երկրորդ կեսում ժանրի առումով առաջիններից էին մեր գրականության մեջ, արտացոլված են խորաթափանց մտածողի աշխարհընկալումը, հայկական իրականությունն իր նահապետական բարքերով, դրանցում տեղ գտած կարևոր խնդիրների արծարծումներով: Այդ վիպագրությանը հատուկ է կյանքի ընդգրկուն պատկերումը՝ ընտանեկան հարաբերություններ, ազգային հոգեկերտվածք, միջավայր: Ժամանակի կյանքի բազմակողմ իրողություններն ու մտածումներն ամբողջական են դարձնում գրողի ասելիքը: Գյուղական կյանքի պատկերներում Աղայանը ներկայացրել է հարազատ եզերքի մարդու հոգսաշատ կյանքը, ավանդական գյուղաշխարհի նահապետական վարքուբարքը:

«Արություն և Մանվել» (1866) վեպի ի հայտ գալն արևելահայ արձակում ունեցավ *նախաշավդային դեր*. հետագայում XX դարի 20-ականների վերջին և հաջորդ տասնամյակին, խորհրդահայ գեղարվեստական արձակի ամենաբազմազան դրսևորումներում հատկապես ընդգծվեց *ինքնակենսագրական* վեպ-վիպակի ժանրը: Այն մի կողմից ներառեց դարաշրջանի հայոց ողբերգական ճակատագիրը, մյուս կողմից՝ սարսափների միջով անցած գրողների ինքնարտահայտման անձնական պահանջներն ու վերափնաստավորումները: «Գրական ընթացքի մեջ էին մարդիկ, որոնց կյանքը սերտորեն կապված էր ժողովրդի պատմության մի շարք քաղաքական-սոցիալական երևույթների հետ, ավելի ճիշտ՝ մի կյանքի մեջ արտացոլված էր նաև ժողովրդի պատմական բախտը: Մերունդների բախտի տարեգրություն,– այսպես կարելի է որակել այդ վեպերի բովանդակությունը: Նրանցից յուրաքանչյուրը բերում է ուրույն և ինքնատիպ աշխարհի, իր ապրած ու տեսած Հայաստանի, իր սերնդի դառն ճակատագրի պատկերը, որի շնորհիվ էլ անհատի կյանքի

պատմությունը ձեռք է բերում նաև հասարակական հետաքրքրություն»¹, – նկատում է ակադեմիկոս Հր. Թամրազյանը: Մեկը մյուսի հետևից լույս տեսան Գուրգեն Մահարու («Մանկություն», 1928, «Պատանեկություն», 1929-1930), Վահան Թոթովենցի («Կյանքը հին Հռովմեական ճանապարհի վրա», 1930), Ջապել Եսայանի («Միլիտարի պարտեզները», 1935) և Ստեփան Զորյանի («Մի կյանքի պատմություն», I-1934, II-1939) ստեղծագործությունները, որոնք որակական նոր ընթացք հաղորդեցին ժանրի զարգացմանը:

Աղայանն իր անդրանիկ վեպը կոչեց **ազգային**՝ հենվելով նախնադասական բնորոշման վրա, և շարունակեց կիրառել աբովյանական սկզբունքները: «Արություն և Մանվելը» գաղափարական պայքարի նոր հղացք է՝ ուղղված անցյալի տգիտության դեմ. այն առաջավոր հայացքների, լուսավոր գաղափարների, նոր սերնդի հոգեմտավոր զարգացմանը միտված ստեղծագործություն է՝ ուղենշային արժեք ունեցող զանազան գաղափարների արծարծումներով: Ե՛վ «Արություն և Մանվել» վեպի, և՛ «Իմ կյանքի գլխավոր դեպքերը» հուշագրության հերոսը ինքնակերպավորված հեղինակն է:

Հերոսի ընտրությունը դժվարության առաջ է կանգնեցնում վիպագրին, և ավելի ուշ նա այդ մասին գրում է. ««Արություն և Մանվել» վեպը իմ ինքնասիրության արդյունքն է: Ինձ հարկավոր էր ժամանակակից մի հերոս. ծանոթներիս մեջ ինձանից լավը չգտա: Քան թե պիտի երևակայեի և խելքիս գոռ տայի, ավելի համարեցի՝ ստուգապատում լինելու համար, բուն իրողությունը, իմ իսկապես տեսածն ու լսածը վիպական ձևի տակ ձգել»²: Վեպի գրությունը կապված է Պետերբուրգում հայ երիտասարդների ստեղծած ուսանողական ժողովների քննարկումների հետ, երբ հերթական ընթերցվելիք գրական երկը դարձավ «Արություն և Մանվելը»: Հերոսի կյանքի օրինակով Աղայանը ներկայացնում է XIX դարի 50-60-ական թվականների հայ իրականության պատկերը, բարքերը, մտածողությունը, Արությունի հոգեմտավոր զարգացման ընթացքը:

Վիպական պատումը հարուստ է գյուղական իրականության մեջ տեղ գտած դիպվածներով: Առհասարակ ինքնակենսագրական վեպի ժանրին բնորոշ է մանկության թեմայի արծարծումը: Աղայանի համար այս թեման դարձավ վեպի առանցքային նշանակություն ունեցող մասերից մեկը: Նրա մանկական հիշողությունները պարուրված են անսահման հուսահատությամբ, հոր կողմից մերժված լինելու ծանր գիտակցմամբ:

Գրողը թեև փորձում է հերքել իր և Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանի. Ողբ հայրենասիրի» վեպերի նմանությունը, այնուամենայնիվ նրա վեպը կրում է աբովյանական ավանդույթների ազդեցությունը, և Աղայանը երբեմն կրկնում է իր անմիջական նախորդին:

¹ **Թամրազյան Հր.**, Սովետահայ գրականության պատմություն, Երևան, 1980, էջ 419:

² **Աղայան Ղ.**, Երկերի ժողովածու, հ. 1, Երևան, 1955, էջ 20 (այսուհետև այս ժողովածուին հղումները կտրվեն շարադրանքում՝ փակագծերի մեջ):

Վիպագիրը բոլոր դեպքերում Աբովյանի գաղափարների արծարծողն էր նոր հանգամանքներում և նոր իրադրության մեջ: Եթե Աբովյանը ներկայացնում է Բարեկենդանի տոնակատարության պատկերը, ապա Աղայանը վերցրել է կրոնական այլ ծես, որը նրան հնարավորություն է ընձեռել բուն հայկական միջավայրում կերտել իր վիպական հերոսներին: Ակնհայտ են երկու գրողների նկարագրությունների, ժողովրդական մտածողությամբ գեղարվեստական պատկերների նմանությունները, ընթերցող-տեքստ պատումային առնչակցությունները: Աղայանը, ինչ խոսք, հրաշալի է պատկերացնում իր և Աբովյանի վեպի տարբերությունները, բայց և այնպես ընդհանրությունները ներկայացնում է որոշ վերապահություններով. «Ոմանք այն միտքը տարածեցին ընթերցող հասարակության մեջ,– գրում է նա,– որ իբրև թե իմ աշխատությունը մի հետևություն է անմահ Աբովյանցի վեպի: Այդպես չէ: Նրա «Վերք Հայաստանին» մի ողբ է, ողբ հայրենիքի թշվառության վրա, ողբ հայրենասերի, բխած մի զգայուն սրտից, զարգացած ուղեղից: «Արություն և Մանվելը» բերում է մի բոլորովին նոր ուղղություն» (հ. 4, էջ 395):

Իր ժխտման մեջ Աղայանը ենթագիտակցորեն հաստատում է ակնհայտ նմանությունը: Իրապես վեպը հին ու նոր գաղափարների, ավանդականի և արդիականի, խավարի ու լուսավորության շարունակական պայքարի և առաջընթացի գաղափարական հաղթանակի ձգտումն է: Արությունի շուրթերից հնչում է նույն աբովյանական պատգամը. «Մեր նոր սերնդի աչքը կբացվի, կտեսնի, որ հնից էլ օգուտ չկա, գրաբարը ետ ետ կքաշվի, իր տեղն աշխարհաբարին կտա, էն ժամանակ էդպես գրքերն էլ կստանան իրենց վայելուչ հարգն ու պատիվը» (հ. 4, էջ 46): Հերոսների դիմելաձևում ակնհայտ են դրսևորված Աբովյանի ոճից եկող՝ «քու հոգուն մատաղ, ես քու խաթրը կկոտրե՞մ» նմանակումները: Ն. Աղբալյանն այս վեպի մասին գրել է. «Աղայանն «Արություն և Մանվելով» թոթափում է իր վրայից իդեալականության մնացորդները և պինդ խրվում է իրականության մեջ: Դրանով նա բռնում է մի պատվավոր տեղ մեր վիպագրության զարգացման պատմության մեջ: Նրա այդ և հետագա գրվածներում այլևս չկան իդեալական մարդիկ. բոլորը իրական են, սովորական, սոսկական: Այստեղ գյուղացին հավատարմությամբ է վերարտադրված»¹:

Արցախի Խաչեն գավառից Բոլնիսի ձորում հաստատված գյուղի բնակչության միակ գրագիտուհին Մանիշակն էր, որն Արությունին գրաճանաչ դարձրեց, իսկ հետո տեր Պետրոսը դարձավ նրա հաջորդ ուսուցիչը: Արությունն անվերապահորեն ընդունում էր նրա ասածները, թեպետ քահանան չէր կարդացել հայոց պատմիչների գործերը: Պատկերվող միջավայրն ու ժամանակաշրջանը կրթության համար այնքան էլ բարենպաստ չէին. «Ուսումնասիրության այդ բարբարոս և խավար ժամանակը ոչ մի երեխա գիր

---

¹ «Մուրճ», 1897, թիվ 7-8, էջ 1062:

չէր սովորում, նրա խելքումը չէր մտնում, նրա խելքը հակառակում էր, թեև բնագոյամբ, որ այդ ձևով սովորել անհնարին է» (հ. 4, էջ 14): Կրթության համար սահմանափակ ժամանակներ էին. նախապաշարմունքների գերակայությունը, ժողովրդի կյանքում խավարի և տգիտության արմատներն այնքան խորն էին, որ առարկաներին աներևույթ, գերբնական հատկություններ էին վերագրում ու հավատում դրանց գործությանը: Աղայանը քննական հայացքով է դիտարկում քրիստոնեական հավատքի և ծայրահեղության հասնող սնտիապաշտության դրսևորումները, որ կապված էին ժողովրդի ավանդական հավատալիքների հետ: Գյուղական կենցաղում ժողովրդի կողմից կարևորություն էին ձեռք բերել «Գիր հոպոպի», «Գիր հավախոսի», «Գիր չբերք կնոջ» սնտիապաշտական բովանդակություն ունեցող գրքերը: Դրանց հետ կապված՝ նշվում է Ներսես կաթողիկոսի վերաբերմունքը, որն արգելել էր այդ գրքերի կիրառումը: Դրանք հավաքող վարդապետները, այնուամենայնիվ, հավատում էին գրքերի հրաշք գործությանը: Ժողովրդի կյանքում տեղ գտած սնտիապաշտության, մոլորությունների, նախապաշարմունքի չարիքի ակունքը հեղինակը տեսնում էր նրա կարծրացած մտածելակերպի, հետամնացության և կրթության պակասի մեջ. «Պետք է գիտենալ միայն, թե ինչպիսի գենքով պետք է պատերազմել տգիտության և խավարի դեմ և միանգամ ընդմիջտ համոզվելու է, որ այս դարում գործ դրած գենքը մյուս դարում կարելի չէ գործածել իբրև հնացած և անպետք» (հ. 4, էջ 9):

«Արություն և Մանվելի» հերոսը գործողությունների զարգացման կենտրոնում է. դիպաշարը զարգանում է նրա անմիջական մասնակցությամբ: Ինքնակենսագրական դրվագները նուրբ թելերով բացահայտում են ժամանակաշրջանի հայկական իրականությունը: Ինչպես Աբովյանի երկերում, այնպես և Աղայանի տողերում նոր գաղափարները հասցեագրած էին երիտասարդությանը:

Ընտանեկան հարաբերությունների, ազգային հոգեկերտվածքի և միջավայրի, ազգային կյանքի հագեցած նկարագրություններն ամբողջական են դարձնում հեղինակի ասելիքը: Արությունը հեղինակի գաղափարախոսության կրողն է, և նրա կյանքի վավերական դեպքերը գեղարվեստականացնելու միջոցով զարգանում է վիպական հյուսվածքը: Հերոսի և միջավայրի հակադրության բարդ շղթայում զարգացող դիպաշարում գրողը ստեղծել է երիտասարդների համար ուսանելի գաղափարակիր հերոս: Անշարժության և քարացածության դատապարտված գյուղական միջավայրն Արությունի համար դառնում է կաշկանդող: Աղայանն իր ասելիքն արտահայտում է ոչ միայն հերոսի շուրթերով, այլև կենցաղի խոսուն պատկերագրությամբ, որտեղ ներկայացված են իրականության բացասական կողմերը՝ կնոջ իրավագուրկ վիճակը, գյուղական կյանքի հետամնացությունը, ընկերային կյանքի տխուր պատկերը: Ընտանիքի հոգսն իր ուսերին վերցրած հայ կինն իրավասու չէր խառնվելու զավակների ճակատագրին: Վեպի հերոսուհիներից Արությունի քույր Օսանը ժամանակի լուսավոր քաղաքում ստրկական

վիճակում էր. Թիֆլիսում ամուսնացած Օսանն իր կամքին հակառակ հայտնվել էր մի ընտանիքում, որտեղ «բերնի թիքեն համրում են»: Նա մենակ էր իր դժվարության և հոգսերի առաջ: Օսանի անձնական ապրումների բացահայտման դաշտում Աղայանը ներկայացնում է գյուղական կյանքի սովորույթներից մեկը՝ ծնողների կամքով երեխաներին դեռևս օրորոցից նշանելու ավանդույթը: Հասարակության կողմից սահմանված ներքին օրենքներն անտեսում են մարդկանց զգացմունքներն ու վճռում նրանց անելիքները: Կնոջ խոսքն ու կարծիքը լսելի չէին բիրտ տղամարդկանց համար. «Կնիկն ու ձին, ասում էր, մի հանգի են, կապը որ ձեռքից թողեցիր, էլ նրանից քեզ խեր չկա» (հ. 4, էջ 39): Օսանը մանկությունից նշանված է, բայց չի կարող արժանանալ իր սիրած տղային, քանի որ նրա հայրը որոշել է իր աղջկա համար քաղաքացի փեսա գտնել: Հոր կամքն անբեկանելի վճիռ է, և դուստրը չի կարող հակառակվել նրան: Ահա կնոջ և ամուսնու հարաբերություններն արտացոլող մի վիպական պատկեր.

«— Թե որ կուզես, էլի միտք անենք միասին, խելք խելքի տանք, ինչպես որ լավ կլինի մեր աղջկա համար, էնպես անենք: Հենց համարենք, թե նշանված չէ, նոր ենք ուզում նշնել: Ինձ որ մնա, ես Ռոստոմիցը լավ տղա չեմ ճանաչում մեր գեղումը, մեզ մոտիկ, մեր աչքի առաջին, մեր աղջիկն էլ է նրան հավանում, սիրում...»

— Այ կնիկ, ասաց, էդ էր մնացե՞լ, որ դու ինձ խրատ տաս: Դու քիչ-քիչ ինձ մարդկություն էլ կանես, քու լաչակը կգցես իմ գլխին, իմ փափախը կդնես քո գլխին: Էդ չէ՞ քո ուզածը: Բայց դու չես գիտում, որ ես կնկա խելքովը ապրողներիցը չեմ...» (հ. 1, էջ 38-39):

«Վիպական անցքեր» մասում Արությունի և Մանվելի քույրերի՝ Օսանի և Հռոմմսիմի զրույցը գյուղի անցուդարձի մասին Աղայանի հաջորդ՝ «Երկու քույր» վեպի դիպաշարի հիմքն են: Սա թերևս վեպի յուրահատկությունն է: Խոսակցության ժամանակ Օսանը Հռոմմսիմին պատմում է իր տխուր կյանքը. «Կնկա խոսքին չլսելու» նախապաշարմունքով ապրող գյուղում անտեսված էին կանանց իրավունքները: Ընտանիքում դրսևորվում են բարքերի՝ կոպտությունը, քաղաքակիրթ վարվեցողության բացակայությունը, կնոջ՝ ստրկության աստիճանի հասնող իրավագրկությունը, նրա ճակատագիրը որոշելու տղամարդու ձգտումը: Վեպի հերոսուհիները հանդես են գալիս իրենց իրավագուրկ վիճակի գիտակցմամբ և այդ կարգավիճակին համակերպված: Նրանց համար ամուսին էին ընտրում հայրերը: Աղայանը բարձր է գնահատում հայ կնոջը՝ ընդգծելով նրա աշխատասիրությունը, խելացիությունը, բարձրացնում է կնոջ ազատագրության, ստրկական վիճակից նրան դուրս բերելու առաջադեմ գաղափարը: Դեռևս Խ. Աբովյանի, Մ. Նալբանդյանի արժարժված ֆեմինիստական այս առաջավոր հայեցողությունը կողմնորոշիչ եղավ Ղ. Աղայանի, Պ. Պռոշյանի, Բաֆֆու, Շիրվանզադեի, Նար-Դոսի, Գր. Զոհրապի համար: Նալբանդյանը «Կրիտիկա Մոս և Վարդիթեր» քննադատական աշխատության մեջ անդրադառնում է հայոց մեջ մանկահասակ

աղջիկների ամուսնության հարցին. «Եթե ուրիշ, ինքնուրույն տարեկան աղջիկը սիրահարվում է և տասը կամ տասնումի տարեկանը պատրաստ է սիրու համար իր անձը գոհել, ուրեմն, վաղ ամուսնությունը բնականաբար զգալի կարոտություն է, երբ հիմնվում է նա իմացական և զգայական պահանջողությանը վրա»¹: Նալբանդյանական այդ ցուցումները, զարգացնող հեղինակներից էր Ղ. Աղայանը, որ անդրադարձավ աղջկա իր կամքին հակառակ ամուսնացնելու հարցին: Ակնհայտ է, որ Նալբանդյանը նկատել է երևույթը, իսկ Աղայանը զարգացրել ու խորացրել է խնդիրը՝ իր տարաբնույթ դրսևորումների մեջ ցույց տալով դրա վատ հետևանքները: Նրանց պետք է հավելել արևմտահայ գրագիտուհիների՝ կնոջ ազատագրության խնդիրներով սոցորված երկերը: 1880-ականներին մեկը մյուսի հետևից երևան են գալիս Սրբուհի Տյուսաբի նշանավոր երեք վեպերը՝ «Մայտան» (1883), «Սիրանույշը» (1885), «Արաքսյա կամ Վարժուհին» (1886), ինչպես նաև Ծերենցի դստեր՝ Օրիորդ Մենիկի (Թագուհի Շիշմանյան) «Գարնան մի ասուպը»՝ արևմտահայ առաջին նորավեպը (1883): Ի դեպ, 1891 թ. դրանց պիտի գումարվեր նաև մի ուրիշ գրագիտուհու՝ Սիպիլի (Զապել Ասատուր) «Աղջկան մը սիրտը» վեպը, որտեղ փաստորեն զարգացվում էին նախորդ վիպասանուհիների արձարձած հիմնախնդիրները:

Տյուսաբը գրում է բազմաթիվ թղթակցություններ, որոնք նվիրված էին կնոջ կրթությանը, աշխատանքին և ամուսնու ընտրության հարցերին: Հիշենք դրանցից մի քանիսը՝ «Քանի մը խոսք կանանց անգործության մասին», «Կանանց աշխատության սկզբունքը», «Հայ ընկերությունք»²: Եվ ահա Ղ. Աղայանն իր հրապարակախոսության մեջ դեռևս Տյուսաբից շատ առաջ անդրադառնում է այդ թեմային և գրում «Կնոջ կոչումը» հոդվածը, որտեղ մասնավորապես ընդգծում է կնոջ բարձր դերը: «Կնիկ կամ կին կյանք ասել է: Գոնե հայոց լեզվում այսպես է: Աղամը Եվային տեսնելով ասում է Մայր Մաշտոցի լեզվով՝ «Մա եղիցի ինձ ի կեանց», որ կնշանակե սա ինձ համար կլինի կյանք» (հ. 3, էջ 36):

Աղայանն անդրադարձել է ընտանեկան հարաբերություններին, ծնողների՝ երեխաների հանդեպ դրսևորած կոպտությանը: Թիֆլիսյան միջավայրից տուն հյուր եկած Արությունը Մանվելին ուղղված նամակում անկեղծանում է: Դեռահաս Արությունը շատ էր ազդվում անտարբեր հոր վերաբերմունքից. վերջինս ոչինչ չէր անում որդուն ուսման տալու համար, բայց չէր էլ ուզում իր կողքին պահել: Ծնողի այս վերաբերմունքը խոր հետք է թողնում Արությունի պատանեկան հուզաշխարհի և հոգեբանության վրա: Նա որոշում է «վայրենացած անդաստանում» բարության սերմեր տարածել, որ սերունդները չվերապրեն իրենց զգացածը: Իր ներզգացումների, մանկական ապրում-

¹ Նալբանդյան Մ., Երկեր, Երևան, 1979, էջ 493:

² Հաջորդաբար տե՛ս «Արևելյան մամուլ», 1881, սեպտեմբեր, էջ 345-350, նույն տեղում, դեկտեմբեր, էջ 453-458, նույն տեղում, 1882, հունիս, էջ 244-251:

ների մասին Արությունը նամակով պատմում է Մանվելին: **Ի դեպ, նամակի ժանրի ներհյուսումը վիպական պատումին, որն արդեն կիրառված էր Աբովյանի, Նալբանդյանի վեպերում, երկը դարձնում է առավել հետաքրքրական ու որոշակի լարում է հաղորդում դիպաշարին:**

Հարազատ եզերքն ու ընտանեկան միջավայրն Արությունի համար դժոխքի կերպարանք էին ստացել: Նրա մանկության հիշողությունները շատ ծանր էին. մոր քնքշությանը հակադրված են հոր կոպտությունը, բռնակալությունը, որ խոր հետք էին թողել նրա հոգում: Հոր՝ Ավետիքի մասին խոսելիս տալիս է նաև նրա արտաքինի նկարագիրը, որ միանգամայն ներդաշնակ էր նրա ներաշխարհին. «Հայրս մի գարհուրելի մարդ է նաև, իր հսկայական հասակով, իր բարկացկոտ և կնճռոտ դեմքով, իր ծանրաբարոյությամբ և մանավանդ իր կամակորոյթյամբ և այն մեծ համարմունքով, որ վաստակել է իր մասին» (հ. 4, էջ 117): Արությունի հայրը՝ Ավետիքը, չի ներկայանում սոսկ որպես բացասական կերպար, որն ամեն քայլափոխի խոչընդոտում է գաղափարակիր որդու՝ լուսավորականությանն ուղղված քայլերը: Ավետիքը գյուղաշխարհի բռնակալական հակում ունեցող կերպարներից էր, նախապաշարումների, սնտոխապաշտությանը գերի մի մարդ, որն անցել է գյուղական իզիթի փառավոր ճանապարհ, հասարակության մեջ ձեռք է բերել խիզախ և խելացի մարդու հեղինակություն՝ դրանով ապահովելով իր դիրքը ընտանիքում և գյուղի հասարակության մեջ: Հոր ճիշտ հակապատկերն էր մայրը՝ Հռիփսիմեն, որն իր քնքշությամբ, բանիմացությամբ, հնազանդությամբ հայ կնոջ տիպական կերպար է: Մոր տոհմում ժառանգանությամբ շարունակվում էր քահանայությունը, և նա ձգտում էր Արությունին տեսնել այդ միջավայրում:

Ներսիսյան վարժարանում ուսանելու տարիներին Արությունը մտերմանում է իրեն գաղափարակից երիտասարդի՝ Մանվելի հետ: Մերը դեպի ուսումը երկու պատանիներին միացնող օղակ է դառնում, իսկ Ներսիսյան դպրոցը՝ Արությունի և Մանվելի կրթական նոր աշխարհը: Գյուղական իրականությունից պատանին ընկնում է թիֆլիսյան միջավայր, հաղորդակից դառնում իսկական գիտությանը և հասկանում, որ իր սովորածները սնտոխապաշտության արդյունք են եղել: Այստեղ Աղայանը սեղմ բնութագրումով ներկայացնում է դպրոցի ընդհանուր պատկերը, կրթական համակարգի անարդյունավետությունը: Այնուամենայնիվ, բավականին նյութական պաշարներ էին հատկացված կրթական այդ օջախին. «Այդ ուխտատեղի բոլոր արդյունքը հատկացված է Ներսիսյան դպրոցին, բայց որովհետև դպրոցը այդ տեղերից մոտիկ ոչ մի գյուղից մի որդեգիր չէր պահած և չէր պահում, դրա վրա բարկացած՝ ասում էր. «Ժողովրդի մի աչքը կուրացնում են՝ որ մյուսը լուսավոր պահեն» (հ. 4, էջ 110): Դպրոցական ուսումն ավարտելուց հետո հերոսը գիտակցում է ավանդական մոլորությունների և խավարամտության դեմ պայքարելու անհրաժեշտությունը: Նա, վեճի մեջ մտնելով քաղաքացի ուխտավորների հետ, ասում է. «Ցավի համար՝ բժիշկ կա, քեփ անել էք ուզում, ձեր բաղերումն ամեն օր քեփ էք անում, բայց եթե ավել փող ունիք,

չեք իմանում, թե ինչ տեղ մսխեք, ես տեղը ցույց կտամ: Ձեր որդոցը, ձեր աղջկերանցը ուսում տվեք, որ իրենց հավատը, իրենց ազգը ճանաչեն, ձեզ նման չասեն, թե Վարդանս որն է, ուղիղ ճամփեն թողած՝ քարեքար չընկնին, լույսը թողած խավարի մեջ ման չգան» (հ. 4, էջ 58-59):

Թիֆլիսում Արությունի վրա խոշոր ներգործություն է ունենում Աբովյանի ընկեր Օվակիմը: Վերջինս աշխարհիկ մարդ էր իր մտածողությամբ և հոգեբանությամբ: Թիֆլիս մտնելու առաջին օրն իսկ Օվակիմը Արությունի ձեռքն է տալիս «Վերք Հայաստանի» վեպը: Գրքի հասկանալի լեզուն և քաղաքի կենդանի շունչը ոգևորում են Արությունին: Դա առաջին կենդանի խոսքն էր, որը լուսավորում է իր շուրջը, ցրում հոգում տիրող խավարը: Արությունը Մանվելի հետ ընդունվում է Ներսիսյան դպրոց, բայց այստեղ էլ նրանք չեն գտնում այն զենքը, որով կկարողանային պայքարել տիրող խավարի դեմ: Այնտեղ իշխում էին նույն բռնակալական օրենքները, ինչպես և գյուղական խալիֆայական դպրոցում: Աշակերտների միակ մխիթարությունը սիրված տեսուչ Շանշյանն էր, որի հեռանալուց հետո Արությունն ու Մանվելը ևս լքում են դպրոցը:

«Արություն և Մանվել» վեպի առանցքային գաղափարներից է ազգային միասնականությունը: Հեղինակը հայ քրիստոնյաների կաթոլիկ անջատումն անիմաստ է համարում՝ գտնելով, որ միևնույն կրոնի հետևորդները չպետք է միմյանցից անջատ լինեն: Արությունն իր առաքելությունն է համարում վերացնել այդ պատնեշը և այդ նպատակով այցելում է կաթոլիկների քահանային: Նա փորձում է դառնալ վարժապետ, սակայն կաթոլիկների քահանան անհնար է համարում այդ՝ ասելով. «Քուզին միտքն ինդո՞ր է, դու խայ ես, մենք կաթոլիկ» (հ. 1, էջ 139):

Աղայանի՝ աշուղական բանաստեղծական արվեստի նկատմամբ դրսևորած հետաքրքրությունն ու սերն արտահայտված էին նաև նրա գրական-հրապարակախոսական երկերում: Գրողը հաջողությամբ տիրապետում էր այդ բարդ արվեստին՝ հիմնավորելով, որ այդ երգերի նկատմամբ վերաբերմունքն արթնացել էր մանկության ժամանակ իրենց հյուրընկալ հարկի ներքո աշուղների այցերից: Հայդարբեգ գյուղում Արությունը բաս (մրցության) է մտնում աշուղ Շոհլայի հետ և իր տաղանդով կարողանում է շարունակել նրա հանգավորած երգերն այնպես, որ խլում է աշուղի սազը նրա ձեռքից: Այս հատվածում Աղայանն անդրադառնում է մեր աշուղներից մեկին՝ Սայաթ-Նովային: Հետաքրքրական է, որ վեպում տեղ գտած չափածո աշուղական հատվածները զգալիորոն նման են Սայաթ-Նովայի բանաստեղծական արվեստին, մասնավորապես ընդգծված նմանություն կա բառապաշարի կիրառման մեջ: Աղայանն անդրադառնում է հայ ժողովրդի ծագման առասպելին՝ իր սեփական մեկնաբանությունը տալով: Հակադրվելով աշուղների ստահող պատմություններին՝ Արությունն ասում է.

Եթե դու գովեիր հայոց քաջերին,
Մի համբույր կըտայի սագիդ սիմերին,
Բայց դու հավատում ես շինծու բաներին,
Չգիտես ովքե՞ր են Արամ և Տիգրան:
...Թե դու էլ լինեիր ինձ չափ կարդացած,
Կերգեիր անդադար Հայ ու Հայաստան... (հ. 1, էջ 132):

Արությունի այս խոսքերն անարձագանք չեն մնում, շարժում են մարդկանց սնոտիապաշտության մեջ թաթախված մտքերը: Թուրքի շոքեր հագած քեթխուղաները, տերտերն ու աշուղը հայոց քաջերին գովերգելու նրա պահանջը որակում են որպես Աստծո աչքը հայ ազգի վրա քաղցրացնելու նշան: «Մեր Գևորգն ու Բաղդասարը,– ասում է տերտերը,– հիմի Թիփլիս են, ընդհանց գրեր են ուղարկում, որ ես կարդամ, դուք ականջ դնեք, բայց, մեղքս չեմ թաքցնիլ, ալարս էկել ա, թե կարդամ: Գրում են, թե՝ «ժողովուրդիդ քարոզի...»: Էլ չեն գիտում, թե ժողովրդի գլուխն էնքան ա հաստացել, որ մամռակալել ա: Էս քրեվբեն՝ ո՞վ գիտի՝ հիմի նրա համար էկավ ուստի սազը խլեց, որ ինձ զգուշացնի, միտս բերի մեր էրեխոց գրածը, թե չէ՝ մի օր էլ կգա իմ փիլոնը կխլի» (հ. 4, էջ 132):

Արությունը քննադատական մոտեցում է ցուցաբերում հնացած արժեհամակարգի նկատմամբ՝ նշելով. «Էնդուր ենք վատացել, փչացել, կնիկ դառել, որ մեր պապին թողած բելերին ենք պաշտում, ըղորթը թողած, մեզ սուտ բաներ են քարոզում» (հ. 4, էջ 156): Վեպն ավարտվում է գրողի՝ ապագայի հանդեպ անսահման լավատեսությամբ և հավատով: Աղայանի հերոսի քարոզած գաղափարները խոր արմատներ են ձգում նաև լոռեցի որսորդ Պողոսի հոգում: Նա նահապետականությունը մարմնավորող կերպար էր, և Արությունն սկսում է նոր աշխարհի մասին գաղափարներ քարոզել նրա միջոցով: Պողոսը ոգևորվում է և սպասում է, որ Արությունն իրեն առաջնորդի դեպի նոր աշխարհ: Արությունի տեսակը դառնում է ընդօրինակելի. Պողոսին են հանդիպում Արությունի նման մարդիկ, որոնք նույնպես լուսավոր մտքեր և գաղափարներ են տարածում: Սա հենց հեղինակի նպատակն էր, լուսավորության, նոր գաղափարների տարածման ձգտումը:

Այսպիսով, Ղազարոս Աղայանը, շարունակելով Խ. Աբովյանի և Մ. Նալբանդյանի սկսած պայքարը ազգային կյանքի առաջընթացի և լուսավորության բնագավառում, ի տարբերություն նախորդների, ստեղծեց վիպական ժանրի մի նոր տարատեսակ՝ ինքնակենսագրական վեպ: Ստեղծագործության գլխավոր հերոս դարձնելով իրեն՝ գրողը Արությունի կերպարի միջոցով ընթերցողին ներկայացրեց 1850-1860-ական թվականների երիտասարդության հասարակական դիրքորոշումները՝ ներկայացված մտավոր հետամնացության, սնոտիապաշտության ու խավարամտության դեմ պայքարի համատեքստում:

Աննա Թորոսյան – *Идейные вопросы в романе Газароса Агаяна «Арутюн и Манвел»*

Статья посвящена всестороннему рассмотрению автобиографического романа Газароса Агаяна «Арутюн и Манвел». Писатель, продолжая борьбу Хачатура Абовяна и Михаила Налбандяна в области прогресса и просвещения национальной жизни, в отличие от своих предшественников, создал новый жанр – автобиографический роман. Изобразив себя главным героем произведения, писатель представил читателю публичные позиции молодежи 1850-1860-ых годов в контексте борьбы с внутренней торговлей, суевериями и невежеством.

Anna Torosyan – *Ideological Issues in “Arutyun and Manvel” by Ghazaros Aghayan*

The article is devoted to the comprehensive review of “Arutyun and Manvel”, the autobiographical novel by Ghazaros Aghayan. Continuing the struggle for progress of the national life and in the field of illumination started by Khachatur Abovyan and Michael Nalbandyan, unlike his predecessors he created a new genre of novel – the autobiographical novel. Turning himself into the main character of the work the writer presented the social views of the 1850-1860s’ youth in the context of struggle against intellectual backwardness, superstition and ignorance.

Ներկայացվել է 08.11.2018

Գրախոսվել է 10.01.2019

Ընդունվել է տպագրության 21.02.2019